

## VEIKĖJŲ IR VIETŲ VARDAI, JŲ KAITA EGLĖS PASAKOJE

LEONARDAS SAUKA

*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*

Straipsnio objektas – veikėjų ir vietų vardai pasakos „Žaltys jaunikis“ (ATU 425 M) įvairių tautų variantuose.

Darbo tikslas – išryškinti šios pasakos veikėjų ir vietų įvardijimo vyraujančias ir retesnes tendencijas.

Tyrimo metodai – aprašomasis, lyginamasis.

Žodžiai raktai: asmenvardžiai, vietovardžiai, pasaka.

Pasakų veikėjų ir vietovių vardai – kūrinių detalės, labai nevienodai nuskam-bančios ir atskiruose variantuose, ir ištisiniame vieno varianto pasakojime. Vardai, jų pobūdis visų pirma priklauso nuo kalbos, kuria realizuojamas pasakos siužetas. Svarbų vaidmenį vaidina ir pasakų tradicijos, paskirų tipų išplitimo erdvė, talentingų pasakotojų įnašas ir kiti veiksniai. Su kokiais atvejais, kokiomis tendencijomis čia pasitaiko susidurti, šiek tiek gali išryškėti iš *Eglės* pasakos tekstų<sup>1</sup>.

Bendriniai veikėjų vardai. Lietuvių variantų analizė rodo, kad vienas iš įprastų būdų yra veikėjus įvardyti neutraliais kasdieniais bendriniais vardais. Ištyrus 150 tekstų, matyti, kad viena pagrindinių veikėjų būsimoji žalčio žmona, iš pradžių vadinama pasitelkiant žodžius *duktė, sesuo, mergina* ir pan., o vėliau – *marti, žmona, pati, žaltienė* ir kt. Jos sutiktasis dažniausiai – *žaltys*, retokai – *velnias*, o po vedybų apie jį jau sakoma ir *vyras, žaltys vyras* ir kt. Kai paminimi antraeiliai veikėjai, kaip antai žalčio žmonos šeimos nariai, sakoma: *tėvas, motina, broliai, seserys, vaikai, dėdės, pamotė* ir panašiai.

Pasakos variantuose, kalbant apie veikėją, pažymimi ir kiti aspektai. Vienais atvejais jis pavadinamas labai bendrai – *žmogus*, kitais – tai ar *giminė*, ar *kaimynas*. Siekiant atkreipti dėmesį, kad asmuo jau brandus, pasakoma *pana, jaunikaitis*. Kalbant apie vestuves, minimi *piršliai, svočia, svotai, vestuvinkinai*. O kai reikia atlikti

---

<sup>1</sup> Tyrinėta medžiaga, esanti spaudai parengtame leidinyje „Pasaka *Eglė žalčių karalienė*“ (3 t.), kuris netrukus pasirodys skaitytojams.

neįveikiamą uždavinį, einama patarimo pas *burtininkę* ar šiaip *senutę*. Šioje pasakoje pasitaiko variantų, kurie klausytojų vaizduotę pakylėja į aukštuomenės pasaulį, kur gyvena *ponai, kunigaikščiai, karalius, karalienė, karalaitė*. Minimi pasakoje ir amatininkai: *kalvis, šiaučius, kriaučius*, ir samdomas žmogus – *tarnaitė*. Vienaame tekste susiduriame ir su socialiniu atžvilgiu paribyje esančiu asmeniu *ubagu*.

Greta žmonių į veiksmą įsiterpia paukščių atstovai, ypač *gegutė*, retkarčiais *varna, zylė* ir kt. Neretai paminimi paukščiai, gyvuliai yra veiksmo objektai, o ne veikėjai.

Apžvelgti veikėjų vardai yra vienas iš tų svarbių prasmės laukų, su kuriais susiduriame skaitydami aibes *Eglės* pasakos variantų. Be abejo, realūs pasakojimo turiniai atsiskleidžia per visą siužeto plėtotę.

Iš latvių pasakos variantų (išnagrinėti 87 tekstai) aiškėja panašios tendencijos. Pasakos veikėjai įvardijami dažniausiai bendriniais vardais. Antai būsimoji žalčio nuotaka paprastai iš pradžių vadinama *meita, mąsa, meitene, mąsiņa*, itin retai – *princese*, o vėliau – *sieva, līgava, māte, ķēniņiene* ir kt. Jos būsimąjo vyro bendriniai vardai iš karto pasako, koks tai gyvis. Dažnai tai *zaltis, zalktis*, rečiau – *čūska, tārps, krupis, zivtiņa*. Daugiau kaip 20 variantų – tai mitinė būtybė *velns (valns, vells, pūķis, pats nelabais)*, dar kituose – žmonių padermės veikėjas: *vīrs, dēls, kungs, princis, ķēniņš, karalis, cilvēks, puisis, muižnieks, brūtģāns, precinieks*.

Bendriniais vardais vadinami ir kiti veikėjai: *māte, tēvs, brālī, māsas, bērni, zēni, onkulis, vecmāmiņa, pamāte, bagātnieks, saimnieks, zvejnieks* ir t. t.

Slavų variantuose pagrindiniai veikėjai nors kiek dažniau turi tikrinius vardus, vis dėlto įprasta ir juos vadinti bendriniais vardais. Antai daugumoje rusų variantų (23 tekstai) nepaprastas vyras – *уж (ужак, ужик)*; tik dviejuose – *змеј*, kituose trijuose – *рак, гад, озерной жук*. Kartais pasakojime pažymima, kad tai esąs užburtas žmogus, pasirodantis kaip *парень, жених, царский сын*. Po vedybų jis pavadinamas *муж, отец*. Jo būsima žmona iš pradžių įvardijama ar *девушка*, ar *дочь, сестра*, vėliau – *жена, мать, женичина*, o pabaigoje – *кукушка*. Į pasakos veiksmą įsipynę žalčio žmonos artimieji, draugės, jos pačios vaikai taip pat vadinami įprastais vardais: *мать, отец, дед, сестры, баба, муж с женой, подруги, дети, сын, дочь, соловей, ласточка* ir t. t.

Baltarusių variantuose (22 tekstai) vyrauja tie patys pagrindinių veikėjų vardai, tik paženklinėti baltarusių kalbos ypatybėmis. Būsimasis jaunikis ir čia paprastai *вуж*, retsykiais jis tapatinamas su *змеј*. Antroji jo išvaizda – žmogaus – išreiškiama vardais: *хлопец, молодеј, кавалер, чоловік, муж, папа, зять, батько, лесничий*. Jo sutiktoji – tai *дочка, деўка, жона, маті, лесничиха* ir pan. Jos artimieji: *маті, бацка, сэстры, браты, братова жинка*. Ji ir jos vaikai pabaigoje – nebe žmonės: *зевзюля, ласточка, соловей, голубь, варона, лягушка, гадюка*.

Kitų slavų nedaug teuzrašyta šios pasakos variantų. Iš 6 ukrainiečių variantų pagrindinis veikėjas *уж, вуж* – 5-iose, tik viename – *змеј*. Be to, jis ir *муж, чоловік* ar *царевич*, ar *парубок*. Jo išrinktoji – *дівка, дівчина, дочка, жінка*. Kiti dar minimi veikėjai: *мате, брати, удова, пан, старости, дітки, сынок, дочко*. Visuose trijuose lenkų variantuose pasakojama apie *wąż, węż*, vienur pasirodantį ir kaip *młodzie-*

*niec*, kitur kaip *bog*, ir apie *dziewczyna*, kuri tapo jo *žona*, ir jos šeimos narius: *matko*, *siostry*, *dzieci*, *chłopcy* ir kt. Bulgarų viename variante antgamtinis veikėjas yra *змеї*, kitame – *смок*; būsimoji žmona iš pradžių vadinama *мома*, *дъщеря*, vėliau – *жона*. Figūruoja ir jos artimieji: *podumelume*, *майко*, *сеспру*, jos berniukas *момче* ir kt.

Bendriniai vardai atskleidžia vaizduojamojo personažo esmingą, kategorinį bruožą, kurį kartkartėmis labai sukonkretina, papildo kita informacija priešietas pažymins. Štai keletas latviškų pavyzdžių: *jūras karalis*, *azara kėniņš*, *zalkšu kėniņš*, *ūdens vīrs*, *zemes meita*, *velna sieva*, *zalkša sieva*, *kėniņa meita*, *jaunākā māsa*.

Dalis būdvardinių, skaitvardinių pažyminių esti substantyvizuoti, tampa savarankiškais vardais, kaip antai: *jaunoji*, *vyresnioji*; *mazākais*, *otra*, *mans mīlākais*, *mans dārgākais*; *третья*, *двенадцатая*, *младшая*, *мой любезный*; *najmlodsza*.

Pridėti epitetai dažnai įvardijimą padaro nebe neutralų, o kartu su nauja informacija išryškėja ir emociniai, vertybiniai akcentai. Ypač vardų emocionalumą padidina deminutyvinės formos, pavyzdžiui: *marčiula*, *berniokas*, *vaikutis*, *kirmalala*, *mergyštė*, *dukriula*, *sejula*, *tatėlys*; *meitenīte*, *bārenīte*, *dēliņš*, *brālītis*, *tārpiņš*; *доченька*, *девица*, *дедушка*, *старик со старухой*, *сиротиночка*, *матушка*, *сыночек*, *кукушечка*; *хлопчик*, *соловейко*, *жучок-рогачок* ir t. t.

Raiškos ekspresyvumas didėja, kai tokios lytys įsiterpia į ženklus intonacinius, sintaksinius darinius, ypač į eiliuotus intarpus, kaip antai: *žaltuonėli vyruolėli*; *karal karal karalaiti*; *vīriņ*, *burbulīt*; *mana asins lāsīte*.

Apžvelgti suemocionalinti ar neutralūs, kasdieniniai vardai leidžia klausytojams aiškiai suvokti, kas veikia pasakoje: žaltys ar velnias, mergina ar karaliaus duktė, kas lydi ją prie jūros – seserys ar draugė, ir t. t. Tie vardai tampa savotiškais reikšmingomis atramomis, padedančiomis suprasti iš teksto ryškėjantį žmonių ir gyvūnų pasaulį, jo dramatiškas istorijas. Tačiau vardų žodžiais pateikiamos reikšmės apie vieną ar kitą vaizduojamąjį personažą yra „pasakiškos“, gana neapčiuopiamos, bendros. Nuotykiškai atsitinka ten kažkur, kur gyvena „apskritai“ tėvai, kur „apskritai“ duktė nueina maudytis. Individualizacijos čia nedaug, nes daugiausia remiamasi bendriniais vardais.

Tikriniai veikėjų vardai. Individualūs žmonių įvardijimai, pavyzdžiui, pavadinimas Jonu, Petru, Kęstučiu, turi senas tradicijas. Šitie vardai gaubiami žinių apie jų pradininkus, jų išskirtinį gyvenimą ar mitinį vaidmenį, lydimi pagarbos ritualuose ir kt. Tiesa, moderniose visuomenėse daugelio tikrinių vardų senosios reikšmės blėsta, lieka sąlygiškas asmens, turinčio kokį nors individualų vardą, išskirtinumas nuo kitais vardais vadinamų asmenų.

Pasakos *Eglė žalčių karalienė* variantuose veikėjai palyginti ne taip dažnai turi tikrinius vardus. Antai lietuviškoje medžiagoje išsiskiria žalčio tikrinis vardas *Žilvinas*. Prie jo šliejasi ir Gervėčių apylinkėse aptinkamos atmainos: *Žulvinas*, *Žiulvinas*, *Ulvinas*. Iš viso šitaip jis vadinamas 43 tekstuose. Dar kiti pasitaikantys jo vardai: *Jokūbas* (5 var.), *Žilvytis* (4 var.), *Kaukas* (2 var.), *Petras* (1 var.).

Žalčio žmona *Eglės* vardu vadinama 25 variantuose. Kartais ji pavadinama ir *Elena*, *Alenyte* (3 var.), *Paliorija*, *Miglute* (po 1 var.). Viena pasakotoja dar pridūrė, kad jos vardas ne tik *Eglė*, bet ir *Birutė*.

Eglės ir žalčio vaikai tikrinius vardus turi 13-oje variantų. Tai – *Ažuolas, Uosis, Beržas, Drebulė*. Kiti pasitaikantys vaikų vardai: *Eglelė, Elenutė, Aliutė, Aniutė, Vyliukas*.

Retsykliais vienas kitas antraeilis veikėjas (žalčio žmonos seserys, tėvas) pavadinamas tikriniu vardu.

Latvių pasakotojai, norėdami pavadinti pagrindinį veikėją, gerokai rečiau pavartoja tikrinį vardą. Žalčio žmona tik poroje latvių kalba užrašytų variantų vadinama *Madalia*. Viename kitame tekste dar ji šaukiama vardais: *Ale, Baiba, Mara*. Žalčio vardas *Sīmanis* nuskamba trijuose variantuose. Dar kiti pasitaikantys tikriniai jo vardai: *Ādams, Pēteris, Jāzeps, Janelis, Jugens Jugenevičs, Kitau, Kuka, Kukerins, Krimšs*.

Vaikai vadinti tikriniais vardais tik 4-iose variantuose. Tai – *Marija, Jėkabs, Andrėjš, Jānis, Ieva, Līzīte, Nieks, Nieka*. O seserų vardai – *Marta* ir *Marija* – yra tik viename tekste.

Tik į tris estų tekstus įsiterpė tikriniai veikėjų vardai. Žaltys vienur vadinamas *Juhan[u]*, kitur – *Oskar[u]*, dar kitur – *Ivan[u] Murošavič[ium]*.

Iš 28 rusų variantų septyniuose žalčio žmona yra *Мама*, o žalčio vardas šešiuose – *Осун*. Be to, žalčio žmona dviejuose variantuose pagal skaitytą ar girdėtą pasaką įvardijama *Снегурочка*, viename – *Маня*. Vienu atveju (tekstas užrašytas iš sentikių Lietuvoje) jos vardas *Елка*, kitu – *Еля, Елена*. Vaikų vardai šiuose pasakojimuose – pagal lietuvių tradiciją: *Дуб, Ясень, Береза, Осина*. Folkloristas profesorius Jurius Novikovas atkreipė dėmesį, jog klausytojus šokiruoja, kai moteriškosios giminės vardažodžiu *Береза* įvardijamas berniukas.

Šios pasakos veikėjų tikrinių vardų tradicija baltarusių variantuose tokia: iš 22 tekstų 14-oje žalčio vardai jai paklūsta. Dažniausiai – tai *Якуб* (9 var.), kiek rečiau – *Купін* (4 var.), tik vieną kartą – *Язен*. Jo žmonos vardas vienur *Галеначка*, kitur – *Галья*.

Iš 6 ukrainiečių variantų viename – žalčio vardas *Осун*, kitame – *Купін*, o jo žmona – *Мама*. Lenkų pasakojimuose vienur žalčio žmona vadinama *Lilla*, kitur – *Helena*, o Suvalkų žemėje pagal lietuvių tradiciją ji – *Jegla*.

Iš totorių užrašyti 4 variantai, tik viename nėra tikrinio vardo. Žmona vienur – *Mechišeker*, kitur – *Ajsulu*, dar kitur – *Ziuchre*. Žalčio vardas kartą yra *Echmet*, kitą – *Bikbau*. Kazachų variante jis – *Achmet*, jo žmona – *Miržana*.

Beje, tiurkų vardai, etimologiškai žiūrint, yra idealizuojantys. Pavyzdžiui, *Ajsulu* – mėnulio grožis, *Ziuchre* – spindinti, švytinti, rytinė žvaigždė, *Echmet* – žymiausias, labai išgirtas. Tik neaišku, ar šios reikšmės tebegyvos žmonėms.

Tikriniai vardai, taip pat kaip ir bendriniai, įvairiai aktyvizuojami ar pakartojimais, ar pasitelkus kitas retorines priemones, priešliejant epitetus, suteikiant deminutyvines lytis.

Keli tikriniai vardai šioje pasakoje patraukia dėmesį, yra savotiškos mįslės. Tai lietuvių *Eglė, Žilvinas* ir jų vaikų vardai, latvių – *Madalia, Nieks* ir *Nieka*, rusų – *Мама* ir *Осип*, baltarusių *Якуб* ir *Купін*.

*Eglė* ir *Žilvinas*. 1837 metais almanache „Birutė“ pirmąkart paskelbus šios pasakos lietuvių variantą, išverstą į lenkų kalbą, žalčio žmona dar neįvardijama tikriniu vardu. O jau 1840 metais Józefas Ignacas Kraszewskis, poetinės trilogijos

pirmojoje knygoje „Vitolio rauda“ panaudodamas minimą kūrinį, žalčio žmoną ima vadinti Egle. Jis ir savo veikalo „Litwa“ I dalyje (1847), skelbdamas tą pasaką kaip žmonių tikėjimo iliustraciją, pagrindinę veikėją taip pat pristato Egle. Į lietuvių kalbą J. I. Kraszewskio „Vitolio raudos“ ištrauką – pasaką apie Eglę žalčių karalienę – išvertė Karolina Praniauskaitė. Vertimas buvo paskelbtas Lauryno Ivinskio „Kalendoriuje“ (1859).

Tačiau tuo pat metu (apie 1860 m.) paties žinomą pasaką užrašęs Antanas Barauskas žalčio žmonos šitaip nepavadino. Eglės vardo nerandame ir 1872 metais Stanislovo Didžiulio užrašytame variante. Tik 1883 metais studentas Juozas Jasiulaitis, užfiksuodamas iš atminties šią pasaką, sumini Eglės, Žilvino ir jų keturių vaikų vardus. Tekstas buvo paskelbtas tęstiniam leidinyje „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft“. 1904 metais jį pakartojo Jonas Basanavičius „Lietuviškose pasakose įvairiose“. Jonas Jablonskis, šiek tiek tekstą pagedavęs, įtraukė į 1905 metais išspausdintą pasakų rinkinį vaikams. Nuo to laiko pasaka šitokiu pavidalu daug kartų buvo skelbiama mokyklų skaitiniuose. Per mokyklas tekstas išpopuliarėjo Lietuvoje, o kartu – ir nuostata pasakos pagrindinius veikėjus (iš dalies – ir jų vaikus) vadinti nurodytais vardais. Beje, pasakos variantai, kuriuose randami vardai Eglė, Žilvinas, dažniau yra užrašyti antrojoje XX a. pusėje. Taigi spausdinto teksto poveikis gyvajai tradicijai stiprėjo pamažu. O kai kur (pavyzdžiui, Gervėčių apylinkėse) Žilvino vardas galėjo būti išgirstas sakant gyvu žodžiu, gal per vaidinimą, todėl galėjo atsirasti jau minėtos atmainos Žulvinas, Ulvinas ir kiti.

Apie Žilvino vardą Kazimieras Kuzavinis ir Bronys Savukynas teigia:

ŽILVINAS (1) liet., trump. *Žilvys*; priesagos *-inas* vedinys iš liet. *žilvis* „metūgė, atžala“, plg. želvys „jaunas nesubrendęs medis“ (: liet. *želvas* „žalsvas, gelsvas, želti“). Išplito iš pasakos „Eglė žalčių karalienė“ (Kuzavinis, Savukynas 2003: 346).

O kitų jo šeimos narių įvardijimą šie autoriai paaiškina, aptardami apeliatyvinius vardus:

Senovėje tikėta magiška vardo galia, manyta, kad vardas gali suteikti atitinkamų kio žvėries, paukščio, augalo, daikto ar gaivališkos gamtos jėgos ypatybių. Vėliau gyvulių, paukščių, vabzdžių, augalų pavadinimų perkeltinėmis reikšmėmis buvo nusakomi žmogui būdingi bruožai (ten pat: 19).

Pažymima, kad modernioje vartosenoje

labiau paplitę tik tie, kurie yra įgiję iš mitologijos, tautosakos ar literatūros naujų konotatyvinių reikšmių: *Eglė*, *Ažuolas*, *Uosis* (pasakos „Eglė žalčių karalienė“ personažų vardai) (ten pat).

Madalia, Niekš, Nieka. Šios pasakos pirmasis latvių variantas, išverstas į vokiečių kalbą, buvo paskelbtas 1852 metais Tartu leidžiamame žurnale „Inland“. Tame variante žalčio žmona vadinama vardu Madalia (Soltis' Eheweib 1852: 762–782). Tačiau toks vardas latvių pasakos tradicijoje plačiau neišsigalėjo. Turimi tik du jau latvių kalba užrašyti tekstai, kur ši veikėja taip įvardijama. Beje, „Inland“ tekste žalčio ir žmonos vaikai vadinami Niekš ir Nieka. Šie vardai į gyvąją tiriamos pasakos tradiciją visai neišsiterpė. Galima spėti, kad paminėti tikriniai vardai buvo

sukurti užrašytojo. Pėteris Šmitas, įtraukdamas kūrinį į savo stambųjį pasakų ir sakmių rinkinį, pažymėjo:

Ši pasaka ir brīvi tulkota no vācu valodas, izmetot dažus sīkumus, ko laikam uzrakstītājs pielicis no savas puses (Šmits 1927: 416).

Maša ir Osipas. Jau pirmąkart paskelbtame rusų variante, kurį sudarė A. A. Erlenveinas, žalčio žmona vadinama *Мауа*, o jos vyras – *Осун* (Эрленвейн 1863: 6–8). Žalčio pasaką ir jos veikėjų vardus išplatino Levo Tolstojaus 1872 metais parengtos „Abécélès“ antroji knyga (Толстой 1872: 31–33), o ypač 1875 metais jo parengta nauja patobulinta redakcija (tekstas įdėtas antroje skaitinių knygoje), kuri buvo išspausdinta didžiuliu tuo metu 48 tūkstančių egzempliorių tiražu (Толстой 1875: 88–90). Ir dar – kol L. Tolstojus gyveno, šis leidinys (kartu – ir tiriama pasaka) buvo pakartotinai išleista 28 kartus! Taigi galima įsivaizduoti, kiek mažųjų skaitytojų, būsimųjų pasakotojų, įsiminė gražiąją pasaką ir jos veikėjų vardus. Osi-po įvardijimo atgarsį pastebime ir viename ukrainiečių variante (Эварницький 1898: 109). O baltarusių (Захарова 1973: 256) ir latvių (LFK<sup>2</sup> 1700,2562) variantuose šis vardas transponuotas į savam kraštui, jo kultūrai būdingas formas: *Язен*, *Јāзeps*.

Jokūbas ir Kupinas. Jokūbo vardas populiarus baltarusių variantuose. Jis įsiterpė ir į tekstą, kuris užrašytas 1964 metais iš Ukrainoje gyvenusių rusų sentikių. Baltų ir slavų filologas Anatolijus Nepokupnas knygoje „Baltai slavų giminaičiai“ (1983) rašė:

šio vardo forma liudija nevietinę jo kilmę. Mat ne taip kaip rus. *Яков*, vardas *Якуб* yra svetimas rusams sentikiams (Nepokupnas 1983: 153).

Teigiama, kad vardo forma ne iš graikiško, o iš lotyniško varianto, atėjusio per baltarusius katalikus. Sugretinęs su dviem lietuvių pasakos variantais, užrašytais Dubingių ir Dieveniškų apylinkėse, kur taip pat nuskamba Jokūbo vardas, A. Nepokupnas pastebi glaudų ryšį tarp Ukrainos Žitomiro rusų sentikių ir etnografinės Lietuvos. Tai rodo ir įvairūs lituanizmai, kurie išliko jų atmintyje.

Užsimena A. Nepokupnas ir apie žalčio vardą Kúpinas:

J. Smirnovas užrašė keletą analogiškų pasakos variantų, kur gegutė šaukia vyrą: *ку-ку... Купин*, nes jo vardas buvęs Kupinas <...>. Pagal skambėjimą tai ypač artimas variantas vardui *Jokūbas*. Galimas dalykas, kad šis panašumas neatsitiktinis (ten pat: 154).

Abiejų vardų kirčiuojamų skiemenų panašumas akivaizdus. Tačiau palikime šių sąsambių aiškinimą lingvistams. Norėtusi tik pridurti ir liaudiškos etimologijos – „slapstosi po kupstu“ – versiją, kurią iš pateikėjos užrašė J. Smirnovas, kaupęs medžiagą apie šią pasaką Polesėje:

– А почему его Купином называли? – Что он под купиною (кочкой) сидит, вун же вуж, ховаеця (Смирнов 1978: 267).

Beje, intriguoja šiuo atveju dar sąsaja su latvių variantais. Ten ne kartą vaikas, kuris išplepėjo paslaptį, paverčiamas kupstu, kemsu.

<sup>2</sup> LFK – Latviešu folkloras krātuve, Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

Mįslių kyla ir žiūrint į kitus žalčio vardus. Antai dviejuose lietuvių variantuose jis vadinamas *Kauku*, o viename latvių – *Kuka*, kitame – *Kukerins*. Lietuvių atveju šis vardas sutampa su mitinės būtybės vardu (beje, prūsų *cawox* reiškė velnią!), o latvių atveju vienur – gal tai gegutės kukavimo pamėgdžiojimas, o kitur – skambesiu primena slavų ritualinę būtybę *Kukerį*. Šių mįslių sprendimas laukia ateityje.

**Vietų vardai.** Pasakoje vaizduojamos ar tik paminimos vietovės dažniausiai nusakomos pasitelkiant įprastus bendrinius, neindividualizuotus vardus, aiškiai suprantamus, pabrėžiančius pagrindinį vietos požymį, kaip antai: *ežeras, upė, jūra, rūmai, pils, jūrmāla, māja, valsts, kalns, lauks, pirts; прыд, дом, пека, беpez, море; бэрэг, рэчка, яма, колодез; став, село, царина, річка; staw, pałac, pokoje, źródło, korytarz, dworz; брез, моремо* ir t. t. Iš šių vardų paaiškėja, kokioje erdvėje rutuliojasi veiksmas vieno ar kito krašto variante, nors toji lokalizacija ir gana bendro pobūdžio.

Tikriniai vardai čia aptinkami daug rečiau. Lietuvių pasakotojai viename kitame tekste yra paminėję *Vilnių, Šešupe, Nemuną*. Tik Gervėčių apylinkėse sekant šią pasaką gana dažnai nurodoma *Ašmenos* upė. Latvių dviejuose variantuose kalbama apie *Cīruoles Stūru* vietovę, viename – apie *Uolaines* valsčių. Baltarusių variantuose viename minimas *Дунай*, kitame – *Гумова яма*, trečiame – vietovė *Соколка*. Lenkų pasakotojas pradeda istoriją, užsimindamas apie kaimą *Liski*. Tokie įvardijimai nukreipia klausytojų žvilgsnį į tikras vietas.

Konkretus vietovardis gali būti probėgomis kartą šmėkstelėjusi pasakojimo detalė, prie kurios daugiau nebesugrįžtama. Pavyzdžiui:

Gyveno karalius. Ir turėjo tris dukreles. Nuvažiavo anas kur Vilniun, nupirko jom vainikaičius tokius gražius. Anos užsidėjo visos un galvelių ir nuvejo pavaikščiocie (Seselskytė 1997: 144).

Kiek kitaip Gervėčių apylinkės variantuose primenama upė *Ašmena*. Štai vienas pavyzdys, kur jau pačioje pradžioje nuskamba tas vardas:

Kap buvo dziedas su bobu ir turėjo tris dukteris. Nu, ir anos nuvejo par *Ašmenų* (ten pat: 42).

Antrąkart upė paminima pasakojant, kaip žaltys vežasi merginą į savo šalį:

È anys kap važiavo važiavo, tadu žiūri – *Ašmena* (upė), labai gili, didelė. Ana jau bijo, žiūri, kad gi jau *Ašmenon* unlėks, <...>, ką jau ungrius (ten pat: 44).

Trečiąkart prie *Ašmenos* sugrįžtama vaizduojant brolių, kuris rengiasi nužudyti žaltį:

Teip kaip tiktai to jau atsigulė, nakis jau buvo, tai brolis paskėlė, ėmė tokį didelį peilį ir nuve[jo] par tą *Ašmenų*, ir pašaukė jį (ten pat).

Retsykais pasitaiko variantų, kurie itin supinti su konkrečia vieta. Štai lenkų teksto pradžia:

W samym środku wsi Liski obok Belza jest sadzawka niewielka. W tej sadzawce jest źródło i wypływa z niej mały strumyczek. Wieśniacy opowiadają, że w jednym miejscu w

tej sadzawce są żelazne drzwi, a za temi drzwiami jest długi korytarz. Tym korytarzem dojść można do pałacy króla węzów (Siewinski 1906: 250).

Toliau paminima, kad vanduo prie šaltinio niekada neužsląs. Aiškinant priežastį, pasakojama tokios versijos pasaka, kad žalčio žmona su dukra apsilanko tėviškėje, vėl išvažiuoja pas žaltį, ir viskas dingsta. Užbaigiama šitaip:

Teraz, gdy wieśniacy w zimie na sadzawce lód rąbią, uderzają dragami w stronę źródła i mówią jeden do drugiego: „Słyszysz, jak drzwi huczą“. Nie znałem jednak człowieka, któryby z pewnością powiedział, że drzwi te widział (ten pat: 252).

Savitai įrėmintas ir baltarusių variantas. Pradžioje nurodoma konkreti vieta, kur viskas nutiko:

Гэто тожэ под Лісовічамі булі хутора, до хуторуў есчо була яма, і когда-то есчо, ещэ дедушка гаворил, еь называлі то Змеіна яма, хто звал – Ужина, а потым – Гутова яма (Смирнов 1984: 208).

Pabaigoje žūtis vėl lokalizuojama prie tos duobės:

І вони <девушка і парень> сцєпілїсь і кинулїсь у ўоду, і вон казал братам похоронїць їїх коло ямы і посадїць дуба і берозу. І есчо мой дедушка гаворил, што он бачїў гэту берозу і дуба (ten pat: 209).

Lietuviškai šios pasakos tradicijai priskiriamas tekstas, skelbtas 1872 metais leidinyje „Памятная книжка Сувальской губернии на 1873 год“, glaudžiai susietas su Šiurpylių aplinka (ežeru, kalnu). Šiai publikacijai labai artimą medžiagą – pasaką, padavimą ir istorinį geografinį komentarą – 1884 metais užrašė J. A. Kalnėnas (Juozas Andziulaitis). Tai buvo paskelbta leidinyje „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft“ (1887). Po šimtmečio Antonis Patla savo knygoje (Patla [1972]: 59–62) pateikė pasakos naują stilizuotą lenkišką versiją. Šitose publikacijose įterpiami papildomi duomenys apie kunigaikštienę Eglę. Jie susipynę su ežero padavimu, su informacija apie kovas su kryžiuočiais, jotvingių likimą.

Minėti pavyzdžiai rodo, kad ši pasaka bandoma sieti su padavimais.

## Išvados

Apžvelgus tik keliais aspektais pasakos „Eglė žalčių karalienė“ veikėjų ir vietų įvardijimą įvairių tautų variantuose, matyti, kad vyrauja tendencija pasitelkti bendrinius vardus. Atskirų bendrinių vardų vyravimo kiekybinė analizė parodė, kiek kurioje tautoje kanonizuoti pagrindinių veikėjų vardai, kokio masto pastebima įvairovė. Kitų pasakos veikėjų bendrinių vardų išryškėjęs spektras rodo šeiminių, socialinių santykių įsiveržimo į šios pasakos pasaulį apimtį. Ekspresyvių emocionalių vardų formų gausa rodo ryškią tendenciją panaudoti šią raiškos priemonę emocionaliems, vertybiiniams santykiams su vaizduojamais pasakos personažais realizuoti.

Tikriniais vardais šios pasakos personažai vadinami kur kas rečiau negu bendriniais. Pasakos veikėjų tikrinių vardų sąrašai tautose nevienodi. Veikėjų tikrinių

vardų populiarumui ir plėtrai turėjo įtakos kai kurie išspausdinti šios pasakos variantai, galimi kultūriniai kontaktai tarp tautų. Stilistinio tikrinių vardų vaidmens, jų kilmės problemos laukia tolesnių tyrinėjimų.

Vietų vardų vartojimui būdingos panašios tendencijos. Įprasta vieta, aplinką nusakyti bendriniu vardu. Daug rečiau pasitelkiama konkrečios vietos tikrinis vardas. Keletas variantų yra ypač susiję su vietove, ryškus pasakojimo priartėjimas prie pavdavimo žanro.

## LITERATŪRA

Kuzavinis Kazimieras, Savukynas Bronys 2003. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, 3-iasis pat. ir papild. leidimas, Vilnius.

Nepokupnas Anatolijus 1983. *Baltai slavų giminaičiai (Kalba ir žmonės)*, Vilnius.

Patla Antoni [1972]. *Piękno ziemi Suwalskiej*, Białystok.

Seselskytė Adelė 1997. *Gervėčių pasakos*, parengė Adelė Seselskytė, [Vilnius].

Siewinski Antoni 1906. *Opowiadania w powiecie sokalskim i buczackim*, *Lud*, XII, p. 250–252.

Soltis' Eheweib 1852. *Inland*, p. 762–766, 778–782.

Šmits Pēteris 1927. *Latviešu pasakas un teikas*, IV sēj., pēc Anša Lerha-Puškaiša un citiem avotiem sakop. un red., Rīgā.

Захарова В. А. 1973. *Беларускі фальклор у сучасных запісах*, Мінск.

Смирнов Ю. И. 1978. Эпика Полесья, кн.: *Славянский и балканский фольклор: Генезис, архика, традиции*, Москва.

Смирнов Ю. И. 1984. Эпика Полесья по записям 1976 г., кн.: *Славянский и балканский фольклор: Этногенетическая общность и типологические параллели*, Москва.

Толстой Лев 1872. *Азбука*, кн. 2, Москва.

Толстой Лев 1875. *Русские книги для чтения*, кн. 2, Москва.

Эварницкий Д. И. 1898. *По следам запорожцев*, Москва.

Эрленвейн А. А. 1863. *Народные сказки собранные сельскими учителями Тульской губернии*, Москва.

## NAMES OF CHARACTERS AND PLACES AND THEIR CHANGE IN THE FAIRY TALE “THE SNAKE AS BRIDEGROOM” (ATU 425 M)

LEONARDAS SAUKA

### Summary

The subject of this article were Lithuanian and other national variants of the fairy tale “The Snake as Bridegroom” (ATU 425 M). The purpose was to reveal the typical names of characters and places and tendencies of their change. The scope of analysis comprised 150 Lithuanian, 89 Latvian, 28 Russian, 22 Belorussian, 6 Ukrainian, 4 Tatar, 2 Bulgarian, and 1 Kazakh text. It was pointed out that in these national variants the characters are predominantly named by common nouns. Many of those names are quite expressive, used in order to reveal the emotional attitude and value judgment of the characters.

The proper names of the characters used by various nations are rather different. E. g., in Lithuanian variants, the main characters are called *Eglė* and *Žilvinas*, whereas only in three Latvian variants the serpent's wife is named *Madalia*. In the Russian variants, the names of *Masha* and *Osip* are somewhat more popular, while Belorussians rather more frequently name the serpent as *Jacob*.

It was noted, that spread of some proper names could have been affected by the published variants, migration of the national groups, and cultural connections. Insertion of certain names into this tale (like *Kaukas*, *Kuka*, *Kukerins*, *Kupin*) is subject of further investigations.

The places of the fairy tale's action are also usually described by common nouns. Still, some variants of the tale, in which connections with definite localities are somewhat more elaborated on, approach the genre of place legends.

Gauta 2008-04-14